

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/2 2022 s. 483-502, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE BİTİG YUL- VE BİTİG KÖÇÜR- : İSTİNSAH / KOPYA ETMEK EYLEM ÖBEKLERİ ÜZERİNE

Ceyda ADIYAMAN*

Geliş Tarihi: Ocak, 2022

Kabul Tarihi: Mayıs, 2022

Öz

“İstinsah” sözcüğü Arapça, “kopya” sözcüğü Latince kökenlidir. Bir yazı terimi olarak *istinsah / kopya etme* genel anlamıyla belge, metin çoğaltma yöntemidir. “Kitap istinsah / kopya etmek” için Dîvânu Lugâti't-Türk'te *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbekleri kullanılmıştır. Bu eylem öbeklerine yazı, yazı malzemeleri ve kitap terimlerini ele alan incelemelerin çoğunda yer verilmemiş veya yalnızca anlamları verilmiştir. Yazma sanatı, baskı teknikleri, çoğaltma yöntemleri, yazınsal ürünler, yazı malzemeleri, kütüphane gibi kavram alanlarıyla ilişkili olan bu eylem öbeklerinin incelenmesi hem ilişkili olduğu bu alanların söz varlığına katkı sağlayacak hem de sözcüklerin anlam genişlemelerini ve geçişlerini belirlemek Türk dil, düşün ve kültürünün bilişsel yapılarının, anlam haritalarının belirlenmesini sağlayacaktır. Bu amaçla *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbeklerini oluşturan sözcükler artzamanlı yöntemle incelenerek sözcüklerin yapısı, çok anlamlılığı ortaya koyulmuş, eylemlerin istemi durumundaki *bitig* sözcüğünün eylemlerin anlamına etkisi saptanmıştır. Böylece dilsel betim ve yorumun temelindeki bileşenler ve gerçekleşme biçimleri belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: istinsah, kitap, yazmak, yazı, anlam geçişi.

ON VERB PHRASES IN DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK BİTİG YUL- VE BİTİG KÖÇÜR- : TO COPY

Abstract

The word “istinsah” is Arabic origin and the word "copy" is Latin origin. Copying as a writing term is a method of duplicating documents, texts in general. The verb phrases *bitig yul-* and *bitig köçür-* are used in Dîvânu Lugâti't-Türk for *istinsah / copying*. These verb phrases are not included or only their meanings are given in most of the studies dealing with writing, writing materials and book terms. Examining the verb phrases which is related to conceptual fields such as the writing art, printing techniques, reproduction methods, literary products, writing materials, library, will both contribute to vocabulary of these related fields and determine the semantic extension and transfer of words in Turkish language, it will enable the determination of cognitive structures and meaning maps of thought and culture. For this purpose, the words that make up the verb phrases, *bitig yul-* and *bitig köçür-*, are examined with diachronic method, and structure of the words and their polysemy are searched out, and effect of the word *bitig*, which is valency of verbs, on the meaning of the verbs is determined. Thus,

* Dr.; Bağımsız Araştırmacı, Türk Dili ve Edebiyatı, ceyrinnur@gmail.com

components and realization forms on the basis of linguistic description and interpretation have been determined.

Keywords: copy, book, writing, scribe, semantic transfer.

Giriş

Türk dili yazı diline geçmeden önce çeşitli gelişim ve değişim aşamalarından geçmiştir. Türk dilinin konuşma dilinden yazı diline geçişinin kanıtları ilk yazılı metinleri Köktürk harfli metinler olsa da yazıtlarda kullanılan dilin işlenmişliği, ileri öğeleri, anlatım zenginliği yazı diline geçişin çok daha erken bir dönemde gerçekleştiğini göstermektedir.

Köktürk yazı sistemi ile yazılmış metinler yanında Manici ve Budacı çevrede yapılan çeviri veya uyarlama niteliğindeki eserlerle Türk dilinde zengin bir yazın kültürü oluşturulmuştur (bk. Tezcan, 1994, s. 271-324; Özönder, 2002, s. 481-501; Alyılmaz ve Alyılmaz, 2010, s. 7-38). Hem Tengrici çevrede hem de Manici-Budacı çevredeki yazılı ürünlere bakıldığında benimsenen inanç sisteminin ve yazının evrimine paralel olarak yazı malzemelerindeki gelişim kullanılan yazı sistemlerini de değiştirdiği görülmektedir (Yıldız, 2021, s. X; Demiriş, 2002, s. 2). Benzer bir durum Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle bir kez daha gerçekleşmiştir.

Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği İslamiyet altın çağlarının yaşandığı dönemde yazı kültüründe bir anlamda *grafomani* "yazı yazma hastalığı" ortaya çıkmıştır (Starr, 2021, s. 314). Özellikle çeviri, telif ve istinsah edilmiş eserlerle bilim, kültür ve yazın alanında doruk noktasına ulaşılan Bağdat'ta verrâklar çarşısındaki (sûku'l-verrâkîn) dükkânlarda verrâklara bağlı olarak çalışan müstensihler istinsah ettikleri eserlerle Bağdat'ta canlı bir kitap ticaretini geliştirmişlerdir (Erünsal, 2020, s. 482). Her bir odasındaki sandıklar üzerine yığılmış çeşitli alanlarda ve dillerde yazılmış kitaplarla büyük kütüphaneler kurulmuş; kütüphanelerdeki müstensihlere özgü odalarda da kitaplar istinsah edilmiştir (Avcı, 2000, s. 7, 9).

Kâşgarlı Mahmud hem coğrafi hem de dilsel ve tarihsel yönden zengin bir yazı ve yazın kültürünün birikimiyle Türk ülkelerini dolaşıp Bağdat'a gelir (Genç, 1997, s. 4-6; Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. XXXIII). Starr, Kâşgarlı Mahmud'un eserini yazdığı dönemde Bağdat'ta Türklerin Araplar ve Farslardan ayrı bir mahallede oturduklarını, pazarda meyve satıcılarının öğrendiği birkaç sözcük dışında kimsenin Türkçe öğrenmeye uğraşmadığını, siyasî bir ağırlıkları olmasına karşın Türklerin medeni bir rollerinin olabileceğinin düşünülmediğini ve bu kültürel ön yargıyı görüp değiştirmek için Kâşgarlı Mahmud'un DLT'yi yazdığını belirtir (Starr, 2021, s. 318, 319).

11. yüzyıl Türk dünyasının siyasal, sosyal, kültürel, eğitsel vb. durumlarına ilişkin bilgiler veren ve söz varlığının tematik bakımdan çeşitlilik gösterdiği DLT'de yazın terimleri, yazı yazma, yazı malzemeleri, yazışma gelenekleri, kitap yazıcılığına ilişkin geniş söz varlığı dikkat çekmektedir. Türk dilinin bu kavram alanlarına ilişkin söz varlığı bazı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Esin, 1984, s. 111-126; Bodroglıgeti, 1965, s. 93-117; Tekin, 2015, s. 39-60; Rona-Tas, 1965, s. 119-147; Gabain, 1964, s. 171-191; Gabain, 1959, s. 311-329; Dankoff & Kelly, 1985, s. 263; Genç, 1997, s. 142, 142; Şirin 2016, s. 532; Alyılmaz, 2018, s. 1433). Ancak bu araştırmaların bazısında yazı terimleri kitap sanatı bağlamında, bazısında ise eğitim, öğretimle ilgili söz varlığı içinde, bazılarında ise tarihsel Türk dilinin belli dönemleri merkeze alınarak incelenmiş veya çalışma gereği kısmen bu terimlere yer verilmiştir. Bu incelemelerde hem yöntem farklılıkları bulunmakta hem de yazı, kitap ve yazı malzemelerine

ilişkin söz varlığı topluca bulunmamaktadır. Ayrıca bu çalışmanın konusunu oluşturan “kitap istinsah / kopya etmek” karşılığındaki *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbeklerine anılan çalışmaların pek çoğunda ya hiç yer verilmemiş ya da araştırmacılar tarafından DLT kaynak gösterilerek yalnızca anlamlarının kaydedilmiş olması bu çalışmayı gerekli kılmıştır.

Yazma sanatı, baskı teknikleri, çoğaltma yöntemleri, yazınsal ürünler, yazı malzemeleri, kütüphane gibi kavram alanlarıyla ilişkili olan “istinsah / kopya etmek” DLT’de *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbekleriyle kaydedilmiş olması ilişkili olduğu kavram alanları bağlamında toplumun okuma yazma durumuna, yazı kültürüne, yazınsal ürünlerine ve toplumun kültürel düzeyine ilişkin bilgi vermektedir.

Bu çalışmada 11. yüzyılda Türk yazı ve yazın kültürüne ilişkin değerlendirmelerin yapılmasına olanak tanıyacak *yul-* ve *köçür-* eylemleri ile bu eylemlerin istemi durumundaki *bitig* sözcükleri incelenmiştir. İncelemede öncelikle *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbekleri DLT’deki özgün biçimleriyle tanıklanmış, ardından DLT’yi yayıma hazırlayanlar ve çevirisini yapanlarca nasıl okunup aktarıldığı gösterilmiştir. Kâşgarlı Mahmud tarafından *köçür-* ve *yul-* eylemlerine karşılık verilen Arapça *nesh* eylemi ile aynı sözcük ailesinden olması bakımından *istinsah* sözcüğü ve anlam ilgisi bakımından Latince kökenli *kopyalamak* eylemine kısaca değinilerek kavramın farklı dillerce nasıl görülüp algılandığı ve sözcüklerin kökenindeki temel anlamlar belirlenmeye çalışılmıştır. Ardından *yul-* ile *köçür-* eylemlerinin tamlayıcı veya istemi durumundaki *bitig* üzerinde durularak Türk dilinin tarihsel dönemlerindeki yapı ve anlamları artzamanlı bir yöntemle incelenerek uğradığı değişim, dönüşüm, işlev ve kullanım alanları belirlenmiştir. Böylece Türk yazı ve yazın kültürünün merkez kavramlarından olan *biti-* ve *yaz-* eylemleri ile *bitig* sözcüğü üzerinden bu alana ilişkin terimler ve anlamları değerlendirilmiştir. Son olarak da *yul-* ve *köçür-* eylemleri ses, yapı ve anlam bakımından artzamanlı yöntemle incelenerek çok anlamlılıkları belirlenmiş; sözcüklerin temel anlamlarından “istinsah / kopya etmek” anlamına geçişin hangi semantik yollarla gerçekleştirildiği betimlenmeye çalışılmıştır. Böylece dilsel betim ve yorumun temelinde var olan ilke ve yöntem belirlenmiştir.

Tanıklarıyla *bitig köçür-* ve *bitig yul-* Eylem Öbekleri

İslami dönem eserlerinden dil, tarih, coğrafya, toplumbilim ansiklopedisi niteliğindeki DLT’de “kitap istinsah / kopya etmek” karşılığındaki *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbekleri şöyle tanıklanmaktadır (Kâşgarlı, 2008, s. 472, 307):

DLT’yi yayımlayan Atalay (1998, II, s. 75; 1999, III, s. 64); Bozkurt (2012, s. 236, 650); Ercilasun & Akkoyunlu (2018, s. 253, 377), Kaçalın & Ölmez (2019, s. 283, 605), Dankoff & Kelly (1985, s. 107, 232) tarafından okunmuş ve aktarılışları şöyle gösterilebilir:

	Okuma		Aktarım
Atalay	<i>ol bitik yoldı</i>	<i>ol bitik köçürdi</i>	O, kitap yazdı, istinsâh etti
Bozkurt	<i>ol bitig yuldi</i>	<i>ol bitig köçürdi</i>	O, kitabın bir suretini çıkarttı”
Ercilasun&Akkoyunlu	<i>ol bitig yuldi</i>	<i>ol bitig köçürdi</i>	O, kitap istinsâh etti
Kaçalın & Ölmez	<i>ol bitig yuldi</i>	<i>ol bitig köçürdi</i>	O, kitap istinsâh etti
Dankoff & Kelly	<i>ol bitig yuldi</i>	<i>ol bitig köçürdi</i>	He copied (nasaxa) the book

Yukarıda DLT'nin özgün biçiminde Kâşgarlı Mahmud *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbeklerini Arapça “neshü'l-kitâb” ile karşılamıştır. Dolayısıyla *bitig* sözcüğü Arapça “kitâb”, *yul-* ve *köçür-* eylemleri Arapça “nesh” sözcükleriyle karşılanmıştır.

Arapça İstinsah ve Latince Kopya

Arapça *istinsâh* (استنساخ) “bir kitabı, belgeyi veya yazılı herhangi bir metni harfi harfine kopya etme, sûretini çıkarma” anlamına gelir ve *nesh* (نسخ) kökünden türemiştir. Bu eylemi yapan kişilere de kâtib, verrâk zamanla da nâsîh, nessâh, müstensih denilmiştir¹ (Bozkurt & Kaya, 2001, s. 369; Makdisi, 2018, s. 320-322). Sözcüğün kökü olan Arapça *nesh* (نسخ) “silme, bozma, giderme, iptal etme, lağv etme, hükmünü kaldırmak, geçersiz kılmak, feshetme, değiştirme, kopyasını çıkarmak, bir şeyi kendisinden sonra gelen bir şeyle bertaraf etme, sözleşme veya kontratı bozma, bir şeyi alıp yerine bir şeyi koymak, bir şeyin yerine geçme, yerini almak” demektir. Kitabın *neshi* de “bir hükmü kendisinden sonra gelen bir hükümler yürürlükten kaldırmak; bir kitabın olduğu gibi kopyasını çıkarmak, bir nüshasını daha yazmak” demektir (İsfâhanî, 2015, s. 977; Samî, 2015, s. 922). Benzer biçimde Mütercim Âsım (2013, C. II, s. 1331) da *istinsah* sözcüğünün “kitabın nüshasını almak” ve bunun kökü olan *nesh* eyleminin de “bir nesneyi yerinden zail kılmak, bir nesneyi tagyîr eylemek ve bozma, bir nesneyi ibtâl edip aher nesneyi onun makamına kâim kılmak, bir nesnenin sûretini bir akbeh sûrete tahvîl eylemek, bir kitabı karşısında nüsha edip sûretini yazma, bir nesneyi âher mahalle nakl ve tahvîl eylemek” anlamında olduğunu kaydeder.

Arapçadaki bu karşılığa paralel olarak Meninski *copia* sözcüğü için “çokluk, bolluk, doyumluk, ganîlik, ganimet, kesret, vefret, vüfûr, bisyâr, bereket” karşılıklarını verir (Meninski, 2000, C. IV, s. 284). Meninski'nin bu karşılıkları Latincedeki anlamlarıyla uygunluk göstermektedir. Latince *copia* eylemi “reproduction, transcript, abundant power, wealth, riches, abundance, resources, supplies, prosperity, fullness, copiousness, multitude” (yeniden üretme, kopyasını çıkarmak; bol güç, zenginlik, bolluk, kaynaklar, refah, çokluk, bereket) anlamlarına gelir. *Copia* eylemi Proto Hint Avrupa dilinde **op-* “to work, produce in abundance” (çalışma, bolca üretme) eyleminden gelen *ops* “power, wealth, resources” (güç, zenginlik, kaynaklar) sözcüğü ile *com* “with” (ile) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur (Lewis & Short, 1891, s. 467).

Bir Yazı ve Yazın Terimi Olarak bitig ve biti-, yaz- Eylemleri

Tarihsel Türk dili alanının Köktürkler dönemine ait Runik harfli yazılı belgelerinde *yaz-* eylemi tokı-, ur-, biti- eylemleri ile karşılanır (Şirin, 2016, s. 532). Kâşgarlı Mahmud *yaz-*

¹ Arapça bu sözcükler arasında anlam ve kullanım farkı bulunmaktadır. “Kopya etme, örneğini çıkarmak” anlamına gelen *neseha* eyleminden türeyen “nâsîh” sözcüğünün mübalağalı biçimi olan “nessâh” sözlüklerde olmasına karşın Ortaçağ tabakat kitaplarında kullanılmaz. Ancak “bir kâğıt yaprağı” anlamındaki *varak(a)* sözcüğünün mübalağalı biçimi olan *verrâk* kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise *verrâk*ın “iş yazma kitaplarla uğraşmak olan bir meslek erbâbını ifade etmesi”dir. *Verrâk* hem “müstensih” hem de “kitapçı (kütübî)” anlamındadır. *Kütübî* “hazır kitap nüshalarını satmakla meşgul kişi”dir. *Verrâk* ise hem bir “kitapçı” olarak nüshaları satan hem de yeni nüshalar üreten veya ürettiren bir “müstensih”tir. “Nüsha karşılaştırma işi”ne *muâraza* ve *mukâbele*; bu işi yapanlara da *muâriz* ve *mukâbil*; “yazma kitaplar üzerinde düzeltme yapan”lara da *musahhîh* denilmektedir. *Kâtib* ise müstensih, hattât, bürokrat, vezir, divan reisi gibi tüm “kalem ehli”ni gösteren bir terimdir. Aynı zamanda “bilgin, bedîî nesir yazarı, noter” anlamlarına da gelmektedir (Makdisi, 2018, s. 320-322; Makdisi, 2009, s. 331; Erünsal, 2020, s. 482-487). Bu sözcüklerin yanında *sahîfe* sözcüğünün çoğulu olan “kitabın sayfaları, yazı yazılan yüzey” anlamındaki *suhuf* sözcüğü de kullanılmıştır. Aynı kökten gelen *mushaf* “yazı yazılan yüzeylerin iki kapak arasına toplanmış biçimi, derlenmiş kitap”; *sahhafa* eylemi ise “konuşma veya okumada hata yapmak” demektir. “Yazı” ve “yazmak” anlamındaki *zebr* kökünden türeyen *zebûr* da “yazılı şey” anlamındadır (Yazı, kitap ve yazma ile ilgili Arapça diğer terimler için bakınız: Tuzcu, 2017, s. 1-16).

eylemine *ol bitig yazdı* biçiminde tanıklayarak Oğuzca olduğunu belirtir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 376; Kaçalın & Ölmez, 2019, s. 578). Kâşgarlı Mahmud'un lehçe bilgisini yansıtan bu örnekte *yaz-* eylemi ile *bitig* < *biti-* sözcüğünün birlikte anılması dikkat çekicidir. Ancak Eski Türkçe “yazı yazmak” karşılığındaki *yaz-* eylemi ilk olarak Uygur Türkçesinde görülmektedir. Eski Uygurca metinde *yaz-* eylemi şöyle tanımlanmaktadır: ...*yaz-sun kumbandi taqz-un...* “...schreiben und kumbhānda umbinden...” (Rachmati, 1936, s. 36).

Türkçede *yaz-* eylemini ilk ele alan Ş. Tekin'e göre *yaz-* “yazı yazmak” eylemi ile *yaz-* “hata etmek, günah işlemek” eylemleri aynıdır. Köktürk dönemi metinlerinde “yazı yazmak” karşılığında *biti-* eyleminin kullanılması ve *yaz-* “yazı yazmak” eyleminin 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından Oğuzca olarak belirtilmesini tanık gösteren Tekin, ilk yazılı belgelerden itibaren “hata etmek, günah işlemek” anlamıyla kullanılan *yaz-* eyleminin “yazı yazmak” anlamını kazanmış olduğunu ileri sürer. Aynı kabul ettiği eylemin anlam değişmesini İslam dinindeki “*günahların deftere kaydedilmesi*”ne dayandırır (Tekin, 2001, s. 66). Bu görüşe itiraz eden² T. Tekin söz konusu eylemlerin ayrı eylemler olduğunu aslı veya birincil uzun ünlülerini koruyan Türkmence ve Yakutçadan verdiği örneklerle destekleyerek *yaz-* “yazı yazmak” eyleminin Ana Türkçede kısa /a/ ile *yaz-* “hata etmek, yanılmak, yoldan sapmak” eyleminin ise uzun /a/ ile olduğunu belirtir. Ayrıca T. Tekin'e göre *yaz-* eyleminin denkliklerinin Çuvaşça *şır-* Moğolca *ciru-*, Mançuca *niru-* olması İlk Türkçede /r/'li biçimde olan eylemin zetasizm sonucu Ana Türkçede /z/ sesine değiştiğini göstermektedir. Bu eylemler “çizmek, resim yapmak, tırmalamak, kaşımak” anlamındadır (Tekin, 1994, s. 114-118). Şirin'in *yaz-* eylemini ele aldığı çalışmasında belirttiği gibi “*bir cismin yüzeyini sivri bir nesneyle çizmek, hakketmek, nakşetmek*” anlamları taşıyan filleri yan yana koyduğumuzda (*yır- ~ yar- ~ *çır- ~ çiz- ~ sız- ~ *tır-*), çeşitli ses denklikleri, bu fillerin kökteş olduklarını da ortaya koymaktadır” (Şirin, 2004, s. 568). Temel anlamları “çizgi çizmek, çiziktirmek, katı bir cisim üzerine sivri uçlu bir aletle kazıntılar yapmak” olan bu eylemler (Tekin, 1994, s. 114-118) diğer dil ve kültürlerde de benzer anlamlara sahiptir. Nitekim “yazı yazmak” karşılığında çeşitli dillerde kullanılan sözcüklerin kökeninde³ de “resim yapmak, kazımak, oymak, yarmak, çentmek, çizmek” anlamları bulunmaktadır (Şirin, 2004, s. 564). Yazının ilk ortaya çıkış biçimini yansıtan bu anlamları karşılayan eylemler *yaz-* eyleminin altanlamlarını (hyponymy) oluşturur.

Biti- eylemi ise Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren tanıklanan eskicil sözcüklerden biridir. Günümüz Türk lehçelerinde Moğolca *biçi-* biçiminde yaşayan sözcüğün Çince den ödünçleme yoluyla türetildiğine ilişkin yaygın bir görüş vardır. Türk dillerinden sıklıkla başvurulan sözcük türetme yollarından biri olan eşya veya alet adlarına çeşitli ekler getirilmesiyle oluşturulan eylem yapımı işletilerek Çince “yazı fırçası” anlamındaki Orta Çince *piit ~ piét* > Çince *pi* sözcüğünden **bit+i-* “fırçayla bir şeyler yapmak” eylemi türetilmiştir. Eylemden ad yapan –G ekinin getirilmesiyle *biti-g* “yazı” ve meslek adı yapan +çİ ekinin getirilmesiyle de *bit+i-g+çi* “yazıcı, kâtip” sözcüğü türetilmiştir (Erdal, 1991, s. 484, Clauson,

² Şinasi Tekin ve Talat Tekin arasında *yaz-* eylemi üzerinden bir polemik başlar. Tarih ve Toplum dergisindeki bu yazılar şunlardır: Ş. Tekin, Haziran 1990, s.10-13; Ş. Tekin, Nisan 1991, s. 9-12; Ş. Tekin, Ekim 1991, s. 15-16; T. Tekin, Ocak 1991, s. 22-24; T. Tekin, Haziran 1991, s. 9-14; T. Tekin, Ocak 1992, s. 9-11. Bu yazılar daha sonra şurada yayımlanmıştır: Ş. Tekin, 2001; T. Tekin, 1994.

³ İngilizce *scribe* < Latince *scriptum* ~ *scribere* “tahta, tuğla vb.yi ucu sivri bir aletle işaretlemek; keskin bir aletle çizmek”; İngilizce *write* “yarmak, yırtmak, kazımak, hakketmek, oymak, nakşetmek; keserek, oyarak, kazarak bir yüzey üzerine sembol çizmek; kalemle yazmak”; Grekçe *charakter* < Sanskritçe *khraoshtha* < Aramice *kharotta* “hakketmek, oymak, nakşetmek”; Arapça *hakk* “sürtmek, ovmak, kazımak, kaşımak, bir şeyin üstünü çelik kalemle yazı veyahut resim olarak oymak”, Latince *graphen* “kazımak, çizmek, sıyırmak, çizgiler çizmek”; Arapça *harf* “keskin çizgi, kenar, iki yüzeyin kesiştiği çizgi” (Şirin, 2004, s. 564).

1972, s. 299; Tekin, 2015, s. 30, 31). Ancak *biti-* eylemi Eski Çince **pjiēt* “yazı fırçası (deve tüyünden)” sözüne bağlandığı gibi başka dillerden geldiği de öne sürülmüştür. Örneğin; Hotanca *pīr* ve onun ortaçağ biçimi *pīda*, *pīdaka* “belge” < İrancı *pati-ar-* “istinsah etmek, kopyasını çıkarmak” eyleminden veya Sanskritçe *pitaka* “kitap kutusu, sepet”, Yunanca *pitakion*, Toharca *pīdaka* “belge” sözcükleri üzerinden varsayılan bir *pōk* “buyruk, emir, yasa, kural” sözcüğünden veya Samoyedce *pādā-* “yazmak, süslemek” eyleminden ya da Süryanice *petqa* “belge” sözcüğünden olabileceği öne sürülmüştür. Bütün bu görüşleri değerlendiren Ölmez (1997, s. 180)’e göre Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış Xuanzang Biyografisinde *biir*⁴ biçiminde geçen sözcüğün Eski Çince /t/ ile Eski Türkçe /t/ sesbirimleri arasındaki denklikten dolayı Çince alıntı olduğunu gösterir (Ölmez, 1994, s. 111, 114). Ancak Ölmez, Süryanice *petqa* “belge” ile *biti-* “yazmak; belgelemek” arasındaki ilişkiyi daha uygun bulur. Süryanice *betkāci* ~ *bitkāci* ile *biti-* eyleminin Eski Uygur Türkçesinde birlikte kullanılmasını farklı dönemlerde alıntılanmış bir *bitkāci*⁵ sözcüğü ile açıklanabileceğini belirtir (Ölmez, 1997, s. 180).

Kaynağını ödünçlenmiş bir sözcükten alarak Türk dilinin kurallarına göre türetilen *bitig* sözcüğü Türk dilinin ilk yazılı metinlerinde “taşa, kayalara yazılı metin, anıt, taş yazıt, yazılı olan şey” karşılığında daha sınırlı bir anlam alanı varken Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde değişen din ve sosyal hayatın gereksinimleri doğrultusunda anlamı genişleyerek “yazı; kitap, kutsal kitap; mektup, senet, sözleşme, belge, evrak; muska” gibi karşılıklar kazanır. Anlamı genişleyerek zamanla genelleşen *bitig* sözcüğünün ifade ettiği kavramın belirsizleşmesi anlamının sınırlandırılması ve netleştirilmesi gerekliliğini doğurmuş ve konu veya amaçlarına göre farklı sözcüklerle oluşturulan söz öbekleriyle⁶ yeni metin türlerini karşılamak üzere terimleşmiştir (Azılı, 2018, s. 270-299; 2019, s. 11-20).

Yapı ve Anlam Bakımından yul- Eylemi

Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren Bilge Kağan D32’de *süsi ebig barkıg yul(i)galı bardı sınar*; Tunyukuk 39’da *tegdimiz yul(i)dimuz*; Şine Usu G5 *ebin yulıp barmış*; Şine Usu D2’te *ebin barkın yulkasın yul(i)madım* biçiminde tanıklanmaktadır (Şirin, 2016, s. 511). Bu yazıtlarda sözcüğü Tekin (2008, s. 191) ve Berta (2010, s. 351) *yul-*; Ölmez (2015, s. 142, 156, 367), Şirin (2016, s. 749), Orkun (1987, s. 899) ve Aydın (2011, s. 108; 2012, s. 191) *yulı-*; Ercilasun (2016, s. 576, 733) *yolı-* biçiminde alarak “yağmalamak, yağma etmek” karşılıklarını vermişlerdir. Malov al- eylemi ile ele alıp *yul-* “отнимать” (çekip almak), “оттягать” (geri almak), “вырывать”, (çekip çıkarmak) karşılıklarını verir (Malov, 1951, s. 390).

⁴ Xuanzang Biyografisinde Eski Uygurca *biir*, *bit*, *pir* sözcüklerinin Çince karşılığı *bi* “kalem, fırça”, *pi* taş ibaresinin Çince karşılığı *shi zhu* “sütun taş”tır. Çince *bei* “büyük taş tablet, dikili taş, anıt mezar” karşılığında Uygurcasında taş sözcüğü kullanılmıştır (Tokyürek, 2018, s. 151).

⁵ Budist Uygur çevresi yazılı metinlerinden sonra kullanılmayan *bitkeçi* sözcüğü Süryanilerden *petqā* (~ *pesqā*), *petqā* “yazılı olan şey” sözcüğünün ödünçlenip Türkçe +çl ekini getirilmesiyle türetilmiştir. Uygurlarda *bitigüçi* “yazıcı, kâtip” sözcüğü de kullanılır. Ancak İslami döneme ait Arap harfli metinler ile 13. yüzyıl sonrasındaki Uygur hukuk belgelerindeki *bitigçi* sözcüğü Runik harfli yazıtlarda görülmez; onun yerine sıfat-fiil (ortaçağ) yapısı ile *bitigme* “yazan, yazıcı, hakkâk” sözcüğü kullanılmıştır (Ölmez, 2021, s. 624).

⁶ *ög bitig* “ana nüsha, orijinal nüsha”, *çın bitig* “ilk, esas, orijinal nüsha”, *buçuñ/vuçuñ bitig* “varyant, nüsha, kopya”, *yir bitig* “tapu”, *kumarı bitig* “vasiyetname”, *ötüg bitig* “arzuhal, dilekçe”, *ülüş bitig* “miras belgesi”, *ırk bitig* “fal kitabı”, *körüm bitig* “fal kitabı”, *tuñkul bitig* “ilan, bildiri”, *an bitig* “mahkeme kaydı”, *tenri bitigi* “kutsal kitap”, *sudur bitig* “sutra”, *nom bitig* “dinî eser, kanun ve töre kitabı”, *belgü bitig* “resimli kitap, resimli tarih”... gibi (Azılı, 2018, s. 270-299). Mektup kavram alanında türetilmiş *bitig* terimleri şunlardır: *açıg bitig* “hediye ile birlikte gönderilen mektup”, *yarlıg bitig* “hükümdar mektubu”, *ötüg bitig* “arzuhal, dilekçe”, *yankı bitig* “cevap mektubu”, *sevinç bitig* “teşekkür mektubu”, *açıg/belek bitig* “hediye ile birlikte gönderilen mektup, hediyeli mektup”, *eseñü bitig* “sağlıcak mektubu, iyi hal mektubu”, *adurtlıg bitig* “açıklayıcı mektup, izah mektubu”, *keliş barış bitig* “karşılıklı yazılan mektup, müşterek mektup”... gibi (Azılı, 2019, s. 11-20).

Köktürk harfli metinlerin farklı okumalardan kaynaklanan *yul-* ~ *yol-* ~ *yul-* eylemleri arasındaki farkı ortaya koymaya çalışan Clauson'a göre *yul-* eyleminin temel anlamı "to pull out, pluck out; to take back, recover" (çekip çıkarmak, çekmek, koparmak; kurtarmak; satın almak)tır. Bu sözcükle *yul-* "to pillage" (yağmalamak, talan etmek) sözcüğü birbirine karıştırılmamalıdır (Clauson, 1972, s. 918, 919). Dolayısıyla ikisi ayrı eylemlerdir. İki eylem arasındaki yapısal ve anlamsal ilişkiyi dikkate alan Uçar'a göre ise *yul-* eyleminin kökü *kaz-* > *kazı-* "kazımak", *tat-* > *tatı-* "tatmak", *kak-* > *kakı-* "kakmak, kızmak", *üt-* > *üti-* "ütülemek" örneklerinde olduğu gibi *yul-* eylemi olabilir (Uçar, 2021, s. 19). Bu yüzden sözcüğün kökü olan *yul-* eylemi tarihsel metinlerdeki tanıklarıyla anlamı, kavram alanı belirlenmeye çalışılacaktır.

Uygurlar dönemine ait Köktürk harfli metinlerden Irk Bitig'in 8. falında *yul-* eylemi şöyle geçer: *Altun başlıg yılan men. Altun kurugsakımın kılıçın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir. Ança bilingler: Yablak ol.* "Altın başlı yılanım. Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür." Tekin buradaki *yul-* için "yolmak, koparmak, kesmek" karşılıklarını verir (2013a, s. 19, 27, 66).

Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış Maniheist metinde *äkinti yulgak özi kim k(ä)ntü ol känig roš(a)n t(ä)ñri...* biçiminde geçen bu cümleyi Özertural "Das zweite Erlöser-Wesen, das der Gott Känig Rošan ist" biçiminde çevirir ve *yulgak özi* söz öbeğini "erlöser-wesen" (kurtarıcı varlık) olarak verir (Özertural, 2008, s. 54, 56). Özertural aynı çalışmanın notlar kısmında söz öbeğinin Le Coq tarafından "die leuchte selbst" (meşalenin kendisi), Bang tarafından *yula* "fackel" (meşale) olarak tasarlanmış olsa da Budist metinlerde *al-* ile eşanlamlı olarak "kurtarmak" anlamında kullanılan *yul-* "herausreiben" (koparmak, sökmek, yolmak) eylemine bağlandığını, benzer bir biçimde bu söz öbeğinin "erlöserwesen" (kurtarıcı varlık) olarak anlamlandırıldığını kaydeder. Özertural Le Coq çevirisine bağlı kalarak "leuchte" (ışık saçan cisim, lamba, meşale) olarak çevirdiğini belirterek sözlükçesinde de bu anlamı verir (Özertural, 2008, s. 133, 215). Le Coq tarafından verilen *yulgak* "leuchte" (ışık saçan cisim, lamba, meşale) anlamının tamamen reddedilemeyeceğini belirten Moriyasu'ya göre *yul-* "to pull, reedem" (çekmek, kurtarmak) eyleminden *-gak* ekiyle türetilmiş ve *yul-gak* "redeemer, saviour" (kurtarıcı) karşılığındadır (Moriyasu, 2019, s. 29).

Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalı'nda *satıgka yuluğka barsar bay bolur* biçiminde geçen *yuluğ* sözcüğü için Hamilton "satın alma, satın alış, ticaret" anlamlarını verip *yul-* "yolmak, alıp götürmek, bir kurtulmalık ödeyerek tutsaklıktan kurtarmak, kurtarmak" eyleminden türetilmiş olarak kabul eder. Aynı metinde *kuş kuzgun sukar yuliyur sansız tümen özlüg ölürür* cümlesindeki *yul-* eylemi için de "çekmek, koparmak" karşılıklarını verir (Hamilton, 1998, s. 33, 28, 213). Maytrısimit'te *tengri burkanning isig özin satağ yuluğ birip satağın almış nomluğ erdini...; satıg yuluğ oğrinta ant antiktımız* biçiminde ikileme olarak geçer (Tekin, 2019, s. 40, 188, 120, 236). Eski Uygurca mektuplarda da *oylungga yuluy biräyin;*, *oyul-qa yuluy itmiş;* *üç qoyn yuluşın munta altimiz* biçimleriyle tanıklanan *yuluğ* için "buying, trade; ransom, price, something to compensate" (satın alma, ticaret; bedel, tazmin edilen şey) ve *yuluş* için de "ransom" (fidye, bedel) karşılıkları verilmiştir (Moriyasu, 2019, s. 238). Uygurca hukuk belgelerinde de *al-* eylemi ile kullanılan *yul-* eylemi "kaufen, abkaufen" (almak, satın almak) karşılığındadır (Ayazlı, 2016, s. 289). Dolayısıyla *satıg yuluğ* ikilemesinde *satıg* ile eşanlamlı olarak "kauf und verkauf" (alma ve satma) demektir. Bu bakımdan eskiden *yul-* eylemi çağdaş Türk dilindeki *al-* eylemini karşılayacak biçimde kullanılmış olabilir (Doerfer, 1975, s. 314-315).

Yukarıda belirtildiği gibi Budist çevreye ait metinlerde daha çok *satıg yuluğ* biçimiyle geçen *yuluğ* sözcüğü “kauf” (satın alma) karşılığındadır (Gabain, 1954, s. 39). Temel anlamı “çekip çıkarmak (diken vb.)” olan *yul-* eylemi için Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde “1. yolmak, almak, 2. pazarlıkla alışveriş etmek” ve *yula-* eylemi için “almak, koparmak, zorla elde etmek” karşılıkları verilmiştir (Caferoğlu, 2015, s. 304, 305; Doğan & Usta, 2014, s. 411). Sözcüğün Eski Uygur Türkçesindeki anlamlarını daha geniş bir şekilde derleyen Wilkens ise *yul-* eylemi için “almak, satın almak, geri satın almak, kurtarmak, rehinden kurtarmak” karşılığını verir ve *al-* eylemi ile kullanımını belirtir. Aynı bir madde başında ele alınan ikinci bir *yul-* eylemi için de *olur-* eylemine göndermede bulunulur. Temel anlamı “oturmak, çökmek, yerleşmek, yer almak, ikamet etmek, yönetmek, yerine getirmek” (2021, s. 918, 506) olan *olur-* eyleminin başka bir anlamı için *elt-* eylemine göndermede bulunulur. Buna göre *elt-* eylemi “götürmek, refakat etmek, yönetmek; kılavuzluk etmek, rahipliğe atamak, rahip tayin etmek; taşımak; iletmek, alıp götürmek; başka bir yere taşımak; almak, zorla almak, gasp etmek, uzaklaştırmak, alıp götürmek, kurban etmek, göndermek, getirmek, yanında getirmek” karşılığındadır (Wilkens, 2021, s. 256). Dolayısıyla *elt-* eylemi ile *yul-* eyleminin yakın anlamlı olduğu söylenebilir.

İslami dönem Türkçe eserlerden Kutadgu Bilig’de de *yuluğ* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesindeki “ticaret, alışveriş” anlamı devam etmekte (Tezcan 1974, s. 77) ve *yul-* eylemi *sat-* eylemi ile kullanımı Karahanlı Türkçesi Kuran çevirilerinde *äsirler yulup satar silär* cümlesinde “fidyesini vermek, fidye vererek kurtarmak” anlamıyla tanıklanabilmektedir (Kök, 2004, s. 9). Bununla beraber Kutadgu Bilig’de *yul-* eylemi “1. kurtarmak, bırakmak; 2. kurtulmak, temizlemek, yıkanmak, arınmak” (Maimaitiali; 2013, s. 821; Arat, 1979, s. 556) karşılıklarıyla 6100 ve 3465. beyitlerde⁷ tanıklanmaktadır (Arat, 1999, s. 605, 348; 2003, 437, 253). DLT’de *yul-* eylemi “kopyalamak, istinsah etmek” anlamları yanında şöyle tanıklanmıştır: *er bulunug yuldi*. “Adam tutsağın bağıni çözdü”; *er tutug yuldi*. “Adam rehineyi çözdü”; *er kuş yuldi*. “Adam tüyleri yolmak için kuşu sıcak suya batırdı.”; *uragut başın yuldi* “Kadın mihrinden vb. vazgeçti.”; *anıñ tüsin kira yuldi*. “Tüyünü yoldu.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 377, 240). Atebetü’l-Hakayık’ta da *12. kel ottın özüñ yul ölümün öñe* “Gel, ölmeden kendini âteşten kurtar.” ve *160. til ol tidi yğ til yul ottın yüzüñ* “Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar.” biçimiyle geçer (Arat, 2006, s. 42, 53, 82, 88).

Harezmi sahasında *yul-* eylemi “çekip almak, gaspetmek, bırakmak, salıvermek, azat etmek, fidye vermek, fidye karşılığı serbest bırakmak” karşılığında dönem eserlerinde kullanılmıştır (Ünlü, 2012, s. 697). Sözcük Mukaddimetü’l-Edeb’te *tölenirdi anı, kaç kaç yuldi, evürdi anı* biçiminde geçmektedir. Eseri yayıma hazırlayan Yüce tarafından *yul-* eyleminin yanına soru işaretiyle *yol-* eyleminin kaydı düşülmüş ve “çevirmek, evirmek” karşılığı verilmiştir (2014, s. 49, 212).

Codex Cumanicus’ta *yul-* eylemi *yazuhımızni / yazuhın yuldi* “Günahlarımızı aldı, günahlarımızdan kurtardı” biçiminde geçer ve *yul-* “kurtarmak, çözmek, yolmak” karşılığı verilmiştir (Grönbech, 1992, s. 234). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde de bu karşılıklar

⁷ 6100. *kişi üdrümi kör kişini yular / sewüg can yuluğlap sewinçin tiler*
3465. *köni beg yüzü körse kutluğ bolur / muyanğa tegir hem yazuğı yulur*

Tezcan 3465. beyitteki *yazuğı yulur* ibaresini “günahı temizlenir, yıkanır” olarak anlaşılması gerektiğini ve sözcüğün yapısını *yu-* “yıkamak” > *yu-l-* “temizlenmek, yıkanmak” olarak gösterip edilgen yapılmış olabileceğini belirtir (Tezcan, 1974, s. 77).

ynelenmiştir (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2014, s. 329). Codex Cumanicus'un Argunşah & Güner tarafından yapılan yayımında ise eyleme “temizlemek” anlamı verilmiştir (2015, s. 896).

Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir fıkıh kitabında *şehîd turur egerçi yulsa neteg kim kişi ğarîblikda ölse...; koltuknuñ tüğünü yolmaklık veya yülümeklik...* biçiminde *yul-* “kurtarmak” ve *yol-* “yolmak, koparmak” eylemleri tanıklanır (Erbay, 2003, s. 209, 249). Gülistan Tercümesinde *yā oĝrı yā ğāret-ber yulı éltür; beyt sa'ādet-i mülkni yulmak tilesen* (Berbercan; 2011, s. 583, 147) cümlelerinde tanıklanan eylem Senglah Lügâti'nde (Clauson, 1960, s. 85) de bulunmaktadır. Bu dönem eserlerinde *yul-* “1. kurtarmak, 2. saldırmak, yağmalamak, 3. zorla koparmak, yolmak” ve *yol-* “1. yolmak, koparmak; göndermek, içeri girmek” (Ünlü, 2013, s. 1261, 1258) biçim ve anlamlarında varlığını devam ettirmiştir.

Görüldüğü gibi *yol-* ~ *yul-* ve *yulı-* ~ *yolu-* eylemleri zaman zaman birbirinin yerine kullanılarak aynı sözcükler olarak kabul edilmiştir. Sözcüğün ilk seslemindeki ünlü ya yuvarlak-dar ünlü /u/ ya da yuvarlak-geniş /o/ olarak alınmıştır. Bu eylemler arasında anlam ilgisi bulunmasına karşın gerçekte ayrı eylemlerdir (Doerfer, 1975, s. 314-315). Bilindiği gibi Eski Türkçede kullanılan yazı sistemleri ünlülerin gösteriminde yetersiz olduğu için ilk sesleminde yuvarlak ünlü bulunan sözcüklerin ilk ünlüsünün dar veya geniş ünlülü olup olmadığını belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle Tekin, Eski Türkçedeki /o/ ve /u/ ünlülerinin Başkurt ve Tatar Türkçesinde /u/ ve /ü/ ünlülerine; Türkçedeki /u/ ve /ü/ seslerinin de /o/ ve /ö/ seslerine dönüştüğünü göstererek ilk seslemindeki yuvarlak ünlülerin okunuşu ve İlk Türkçedeki durumunun belirlenmesine yönelik bir çözüm önerir (Tekin, 2013b, s. 281). İlk seslemindeki yuvarlak ünlüler yalnızca genişlik-darlık bakımından değil aynı zamanda kalınlık-incelik bakımından da değişiklik göstermektedir. Bu nedenle Brahmi, Tibet, Latin ve Kiril alfabeleriyle yazılmış Türkçe metinlere başvurulmalıdır (Aydemir, 1997, s. 19-30; Uçar & Yener; 2012, s. 203-212). Dolayısıyla yazı sistemine ve döneme ilişkin bir sorun olan ve *yul-* ~ *yol-* biçiminde ele alınan eylemlerin ilk seslemindeki yuvarlak ünlüsünün belirlenmesinde Brahmi harfli metinler ile Başkurt ve Tatar lehçelerindeki ses denklikleri yardımcı olabilmektedir. Bu doğrultuda eylemin hem Brahmi harfli metinlerde [*satıĝ*] *yuluĝ* biçiminde tanıklanması hem de Tatarcadaki denkliğinin *yol-* biçiminde olması eylemin ilk seslemindeki ünlünün yuvarlak-dar /u/ olarak yani *yul-* biçiminde kabul edilmesi gerektiğini göstermektedir (Uçar, 2021, s. 21).

Etimolojik sözlüklerde eylemin yapısına ilişkin bir açıklama getirilmeyip anlamı verilmiştir. Ayrıca bazı sözlüklerde *yul-* ~ *yol-* ikilemi devam etmektedir. Örneğin Stachowski *yol-* biçiminde madde başı olarak aldığı eylem için “rupfen, ausreißen” (koparmak, çekmek) karşılıklarını verir (Stachowski, 2019, s. 361). Räsänen “1. an sich reißen (ele geçirmek, çekmek, zorla almak), befreien, erretten (kurtarmak, serbest bırakmak); 2. kauf (satın almak)” olmak üzere iki ayrı anlam verir ve Moğolcadaki denkliğini *doli-* olarak belirtir (Räsänen, 1969, s. 210). Poppe (1960, s. 75, 134) ve Starostin (2003, s. 890, 996, 10) de Moğolca *doli-* ile Eski Türkçe *yul-* eylemlerinin denkliklerini belirtirler. Moğolcadaki *doli-* “değişmek, değiştirmek, mübadele etmek, değiş tokuş ederek alışveriş yapmak; ticaret yapmak; fidye ile kurtarmak” anlamındadır (Lessing, 2003, s. 411). Moğolcada kurulan bu denklik Macarcadaki **julkuči* > **jilkuš* > *d'ilkoš* [*gyilkos*] “murder-killer” sözcüğü ile Eski Türkçe **julqıçı* arasında da kurulus (Róna-Tas & Berta, 2011, s. 391). Tekin'in ön seste /y/ sesinin türemeye devam ettiğini belirttiği Sarı Uygurcada *yul-* < *öl-* “ölmek”, *yülür-* < *ölür-* “öldürmek” (Tekin, 2013b, s. 267) olarak vermesi sözcükler arasında kurulan ses ve anlam ilgisine açıklık kazandırmaktadır.

Farsçada ise *yuluq* “ein Sondergericht, Appellationsgerich” (özel mahkeme, temyiz mahkemesi) ile Eski Türkçe *yuluğ* “Loskauf, Lösegeld” (fidye) sözcükleri birbiriyle ilişkilidir. Çünkü mahkemenin yasal uygulamalarından biri şüphesiz fidye ödetmektir. Bu sözcüğün kökeni de Eski Türkçe “loskaufen, lösen, befreien” (bedel veya fidye ödeyerek satın almak, serbest bırakmak, azat etmek; çözmek, gevşetmek; kurtarmak) karşılığındaki *yul-* eylemidir (Doerfer, 1975, s. 314-315).

Eylemin yapısına ilişkin yapılan açıklamaların bazısında eylemin başındaki /y/ sesi belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Tekin eyleminin yapısını **yul-* < **ül-* biçiminde belirtir (Tekin, 2013b, s. 270). Benzer şekilde Gülensoy’a göre de **yul-* eylemi **ül-* eyleminden türetilmiştir ve “tırmalamak, yırtmak; parasını çekmek” anlamındadır (2011, s. 1156, 963).

En eski Türkçe sözcüklerden biri olarak kabul edilen *yul-* eyleminin yapısına ilişkin son açıklama Uçar (2021, s. 11-26) tarafından yapılır. Eylemi ses, biçim ve anlam ilgileri bakımından ayrıntılı olarak ele aldığı çalışmasında Uçar, *yul-* ile *yun-* ~ *yon-* eylemleri arasında yapısal ve anlamsal bir ilişki kurar. Türkiye Türkçesinde *yont-* “yontmak” biçimiyle yaşayan eylemin temel anlamının “kesmek”, zaman zaman da “yaralamak” olduğunu belirten Uçar’a göre “Eski Türkçe *yon-* “1. Kesmek, 2. Yontmak, oymak, kazımak” ile *yul-* arasındaki anlamsal ilişki oldukça açıktır.” ve “muhtemelen iki fiil Eski Türkçe dönemi öncesinde var olan **yu-* şeklinde bir fiil köküne dayanmaktadır.” (2021, s. 21). Bu **yu-* eylemi “kazımak” anlamındadır. Eylemin bu anlamı **yu-k* > *yuk* “kazınmadan kalan toz, kazıntı” anlamından DLT’de *yaq yuq* “yemek bulaşığı” anlamına geçmiştir. Ayrıca Çince *chen* “toz, kir” karşılığında *yuq* sözcüğünün kullanılması da bu savı desteklemektedir (Uçar, 2017, s. 136).

Uçar’ın eylemin kökeni olarak belirttiği **yu-* “kazımak” eylemi ile temel anlamı “çekmek, koparmak” olarak belirtilen *yul-* eylemi arasındaki anlam ilgisi açıktır. Eylemin kökeninde var olan “kazımak” anlamı daha önce de belirtildiği gibi hem çeşitli dillerde hem de Türk lehçelerindeki *yaz-* eyleminin temelinde var olan “kazımak, oymak, kesmek, biçmek, yarmak, çentmek, çizmek, resim yapmak” anlamlarını yansıtmaktadır. *İstinsah / kopya etmek* de “metni çoğaltmak için başvurulan bir tür yazma işlemi”dir. *İstinsah / kopya* ederek yazmak yazma eyleminin gerçekleşme biçimini, yolunu göstermektedir.

İstinsah / kopya etmek için verilen “sûretini çıkarmak” karşılığı *yaz-* için kullanılan eylemlerin temelindeki “resim yapmak” anlamıyla da yakından ilişkilidir. *İstinsah / kopya etmek* “var olan asıl metnin bir tür resmini yapmak”tır; başka bir deyişle “benzerini yazmak”tır. Dolayısıyla “istinsah etmek / kopya etmek” karşılığındaki *bitig yul-* eyleminin temel anlamı da “bir yazılı metnin veya kitabın resmini veya sûretini küçük parçalar hâlinde aslından koparıp (başka bir yüzeye) kazımak”tır. *Yont-* ve *kazı-* eylemlerinin anlamı “küçük parçalar hâlinde birşeyi özünden koparmak, çekip almak” olduğundan *bitig yul-* “istinsah / kopya etmek” yazılı metnin cümlelerini, sözcüklerini, harflerini, noktalama işaretlerini küçük parçalar halinde aslından koparmaktır. Aslından koparıp başka bir yüzeye kazımak bir yer değiştirme hareketini göstermektedir. Bu yer değiştirme istinsah / kopya işleminde bir taraftan yazı taşıyıcıları arasında gerçekleşmekte bir taraftan da asıl / özgün olan ile kopya olan arasında gerçekleşmektedir. Bir tür değiş-tokuş, mübadele olan bu yer değiştirme hareketinde asıl olanın yerine kopyası geçer ve böylece özünden koparılanın hükmü geçersiz kalır yani kopyası geçerlilik kazanır. Bu anlamı ile *yul-* eylemi ve karşılığı olarak verilen Arapça *nesh* sözcükleri arasında anlamsal bir uygunluk kurulabilmektedir.

Eylemin belirttiği bir diğer yan anlam “kurtarmak”tır. “Kazımak” ile “yazmak” arasındaki ilişki dikkate alındığında “kazımak, oymak, biçmek, kesmek, kertmek, çizmek” yani yaz- bir anlamda “yok olmaktan, unutulmaktan, kaybolmaktan kurtarmak”tır. Dolayısıyla “istinsah / kopya etmek” karşılığındaki *bitig yul-* eyleminde yazılı olan kitap yok olmaktan kurtarılmıştır. Bu aynı zamanda istinsah etme işleminin başka bir yönünü daha göstermektedir. Resmedilerek yazılan metin yok olmaktan kurtarılırken bu işlemi yapan müstensihin, yazıcının elinde kopya etme işlemi bitene kadar yazılı belge veya kitap bir rehin gibidir. Daha önce verilen tanıklarda da *yul-* eyleminin isteminde “esir, bulun, tutug” gibi sözcüklerin yer alması bu anlamı desteklemektedir. Rehin olan kişi veya kitap gibi bir nesne ancak bedeli ya da fidyesi ödenip rehinden veya esirlikten kurtarılır, serbest bırakılır. Bu aynı zamanda bir satın alma işlemidir. Eylemin bu anlamı *bitig yul-* “istinsah / kopya etme” işleminin bedel biçilerek gerçekleştirildiğinin göstergesidir. Nitekim *yul-* eyleminin anlamları ile *kes-*, *biç-* ve *üz-* eylemlerinin belirttiği “ticarî bir faaliyette uzlaşmak, bir fiyatta anlaşmak, değerini belirlemek, pahasını biçmek” anlamlarıyla ilişkisi eylemlerin temelindeki anlamsal ve kökensel birliğe işaret etmektedir (Güner, 2019, s. 28-37). “Feda etmek, bağışlamak” anlamı da *yul-* eyleminin yine bu anlamıyla ilişkilidir. Çünkü *feda etmek* ya da *bağışlamak* “karşılıksız, bedelsiz vermek”tir. Eylemin bu anlamı zamanla dinî bir içerik kazanarak “günahlardan kurtulmak, bağışlanmak” anlamında kullanılmıştır. Bütün bu belirlemelerden *yul-* eyleminin anlamları ve anlam geçişleri şöyle gösterilebilir:

1. kazımak, yontmak → 2. küçük parçalar halinde koparmak → 3. taşımak, nakletmek, yer değiştirmek → 4. kurtarmak (bedelini, fidyesini vererek), özgür bırakmak → 5. satın almak → 6. bağışlamak, feda etmek.

Yapı ve Anlam Bakımından köçür- Eylemi

Tarihsel Türk dili alanından Türkiye Türkçesine kadar aynı işlev ve anlamlarda yaygın olarak işletilen, oldurgan ve ettirgen eylemler yapan, çoğunlukla da basit eylemin anlamını taşıyan -Ur- eki (Erdal, 1991, s. 710; Gabain 2007, s. 60; Brockelmann 1954, s. 207; Hacıeminoğlu, 2008, s. 146; Bilgen, 1989, s. 171; Ercilasun 2014, s. 57; Taş, 2009, s. 212; Demirci, 2016, s. 270) getirilerek *köç-ür-* < *köç-* eylemi türetilmiştir. Türk topluluklarının temel yaşayış biçimlerinden birini ifade eden *köç-* eylemi bugüne değin varlığını koruyan eskicil (arkaik) sözcüklerinden biridir.

Uygur Kağanlığı dönemine ait yazılı metinlerde *köçür-* “göçürtmek, göç ettirmek; yerini değiştirmek, taşımak; meskenini değiştirmeye neden olmak, yurt değiştirmeye zorlamak” karşılığıyla kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 399; Caferoğlu, 2015, s. 113; Doğan & Usta, 2014, s. 198). Runik harfli Irk Bitig’de *Kan süke barmış. Yagıt sançmış. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusingaru kelir tir. Ança bilingler: Edgü ol.* “Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâha doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013a, s. 22, 30); Uygurca mektuplarda *sän bitig idmišta sügçü-täki-lär-ni köçürgil* (Moriyasu, 2019, s. 129); Hsüan-Tsang (Xuanzang) seyahatnamesinde *ilig uluşug köçürüp...* (Tuğuşeva, 1991, s. 80) biçiminde geçer.

İslami çevrede yazılmış metinlerden DLT’de *köçür-* “naklettirmek, göçürmek; nakletmek” (Arapça hawwala, anqala, az’ana) karşılıklarıyla şöyle tanıqlanır: *ol anı ewdin köçürdi.* “O, onun evini değiştirtti, naklettirdi ve göçürdü.”, *ol köçüt köçürdi* “O, atı bir yerden

bir yere nakletti” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 253; Dankoff & Kelly, 1985, s. 107; Kaçalın & Ölmez, 2019, s. 283). Atebetü'l-Hakayık'ta *'adavet kökünü kazıp sen köçür* “Düşmanlık kökünü kazıp, ortadan kaldır” biçiminde tanıklanan *köçür-* “yok etmek, ortadan kaldırmak” karşılığıyla geçmektedir (Arat, 2006, s. 67, 94).

Harezmi-Altın Ordu sahası eserlerinden Kısâsü'l-Enbiyâ'da *köçür-* eylemi *bizniñ yér yurtumuz yarağsız, kişilerimiz arığsız turur köçüp bu yerge keleliñ têtıştiler. Ya 'kûb yalavaçnı hatunı birle adın kap karındaşnı köçürüp keliñ* (Ata, 1997, s. 67, 146); Mengli Girey Han Bitigi'nde *...berde ve bahrde kondurmakda köçürmekde her vechile ne maslahat boldı erse...* (Özyetgin, 1996, s. 127, 158) biçiminde “göç ettirmek, göçürtmek” karşılığıyla geçmektedir.

Kıpçak Türkçesinde Codex Cumanicus'ta Latince “transtulit” karşılığıyla *ave yazıksızlıkıñnı arzulap teñri köçürdi haziz boyıñ meñülükge* (Grönbech, 1992, 116; 195; Argunşah & Güner, 2015, s. 294, 754) biçiminde tanıklanan *köçür-* “göçmesini sağlamak, göçürmek” anlamındadır (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2014, s. 156).

Çağatay Türkçesinde Senglah'ta tanıklanan (Clauson, 1960, s. 72) *köçür-* eylemi “göç ettirmek, göçürmek” karşılığıyla dönem eserlerinde kullanılmıştır (Ünlü, 2013, s. 653). Şecere-i Terâkime'de *...atasıñing yurtını berip köçürüp yiberdi, bu sebebdin hân ottuz ivli sârbânını köçürüp Ebu'l-hân tağıka yiberdi* (Ölmez, 1996, s. 183, 225); Ali Şîr Nevayî'nin Târîh-i Acem-i Mülük adlı eserinde *...tört ming öylük sâzende ve gûyende ve rakkâs ve ehl-i tarab Hindûstândın köçürüp alıp kildi* (Abik, 1993, s. 253); Gülistan Tercümesi'nde *könül kine-sini kerem küci birle köçürgil (48/1), kine-sini köñlidin köçürdi...âmi celâ-ı dünyâdın köçürmekidin âhîret devleti için yazukını sên kécürseñ (58/2)* (Berbercan, 2011, s. 144, 207, 148) biçiminde tanıklanır.

Yukarıda görüldüğü gibi *köçür-* eyleminin “göç ettirmek, yer değiştirmek, nakletmek” anlamları ile kullanıldığı görülmektedir. Sözlüklerde de bu anlamları yinelenmiş; Dede Korkut'ta “kızı kocaya vermek” anlamında da kullanıldığı belirtilmiştir (Räsänen, 1969, s. 285; Doerfer, 1967, III, s. 632). Bu anlamları yanında eylemin “istinsah / kopya etmek” anlamı ise Nadalyaev vd. (1969, s. 311) “копировать”, Brockelmann (1928, s. 110) “abschreiben”, Clauson (1972, s. 699) “copy”, Radloff (1899, II/2, s. 1493) “копировать, abscriben” olarak kaydetmiştir.

Temel anlamı “bir yerden başka bir yere nakletmek, taşımak” olan *köçür-* eyleminin anlamı zamanla genişleyerek “kız evlendirmek, istinsah etmek, ölmek” anlamlarını kazanmıştır. (Erol, 2008, s. 374, 677). Bu bağlamda “kitabın içindeki yazı ögelerinin bir yerden başka bir yere götürmek, geçirmek, içindeki bilgilerle birlikte başka bir yazı taşıyıcına yazarak nakletmek” demek olan *bitig köçür-* “istinsah / kopya etmek” Türk kültürünün temel yaşayış biçimlerinden olan *köçür-* eyleminden yararlanılarak ifade edilmiştir. Bu ifade ediş biçimi Türk toplumlarının yaşamında, kültüründe ve dilinde ortaklık göstermektedir. Türkmen Türkçesi (tazededen göçür-), Kazak Türkçesi (köşir-), Tatar Türkçesi (küçer-), Azerbaycan Türkçesi (köçür-), Kırgız Türkçesi (köçür-) gibi çağdaş Türk lehçelerinde *köçür-* eylemi “yeniden yazmak, müsvette ettirmek, suretini çıkarmak, özünü çıkarmak, olduğu gibi metni başka bir yere yazmak, yazıya geçirmek, kopyasını almak, istinsah etmek” karşılıklarıyla yaşamaya devam etmektedir (Tekin vd., 1995, s. 290; Kenesbayoğlu vd., 1984, s. 142; Ganiyev, Ahmet'yanov & Açıkgoz, 1997, s. 203; Orucov, Abdullayev & Rehimzade, 2006, II, s. 744; Yudahin, 2011, s. 497). Dolayısıyla Türk topluluklarının ortak ve temel yaşam biçimlerinden

biri üzerinden oluşturulan, Türk topluluklarını ortak bir dil ve kültürde birleştiren bu dilsel gösterenler Türk kültürünün bütünlüğünü ve tarihsel sürekliliğini göstermektedir.

Sonuç

DLT’de “istinsah / kopya etmek” karşılığındaki *bitig yul-* ve *bitig köçür-* eylem öbeklerinde eski bilinen bilgiler, deneyimler, yaşantılar ya da sözcükler benzerlik veya karşılaştırma ilgisi kurularak yeni bir bağlamda kullanılmıştır. Bu yolla var olan sözcüklerin temel anlamlarından yararlanılarak ifade edilmek istenen kavramlar için anlam geçişleri sağlanarak sözcüklerin anlamı genişletilmiştir. Bu anlam geçişleri ve aktarım yolları belirlenerek Türk dil, düşün ve kültürünün bilişsel yapıları, anlam haritaları gösterilmiştir. Böylece dilsel betim ve yorumun temeli ve gerçekleşme biçimleri belirlenmiştir.

“İstinsah / kopya etmek” için kullanılan *yul-* eyleminin kökeni “kazımak” anlamındaki bir **yu-* eylemine dayanmaktadır. Bu eylemin anlamı hem Türk lehçelerinde hem de diğer dillerde *yaz-* karşılığında kullanılan sözcüklerin temelinde var olan “kazımak, oymak, biçmek, yontmak, çizmek, kertmek, çentmek, resim yapmak” gibi anlamlarla benzer bir anlama sahip olması dilsel betimlemenin temelindeki kökensel ve anlamsal birliğe işaret etmektedir. Aynı zamanda sözcüğün temelindeki bu anlamlar ile ilişkili olduğu *üz-*, *kes-*, *biç-* eylemlerinin belirttiği “fiyatta anlaşmak, uzlaşmak, pahasını / bedelini biçmek” anlamlarından dolayı *yul-* “istinsah / kopya etme”nin bir bedel karşılığında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu eylemlerin kazandığı yan anlamlara ve anlamsal ilişkilere göre **yu-* > *yul-*, *kes-*, *biç-*, *üz-* eylemleri ticarî bir faaliyeti de gösteren eylemler olarak değerlendirilebilir. Bu ticarî faaliyet *yul-* eyleminin anlam alanındaki “satın alma” karşılığını ve *al-* eylemiyle kullanımını da açıklamaktadır. Satın almanın karşılıksız, bedelsiz olarak yapılması feda etmek ve bağışlamaktır. Eylemin bu anlamı zamanla dinî bir içerik kazanarak “günahlardan kurtulmak, bağışlanmak” anlamında kullanılmıştır.

Yazmak eylemini belirten sözcüklerin temelindeki anlamlara bakıldığında eylemlerin betimlediği temel hareket “küçük parçalar hâlinde koparmak”tır. Bu hareketin gösterdiği anlam *istinsah etmek* eyleminin belirttiği “yazılı metnin cümlelerini, sözcüklerini, harflerini, noktalama işaretlerini küçük parçalar hâlinde aslından koparıp başka bir yüzeye yazmak veya taşımak” anlamı ile benzerdir. Aslından koparılıp başka bir yüzeye kazımak, yazmak yer değiştirme hareketini de göstermektedir. Hem yazı yüzeyleri hem de asıl / özgün olan ile kopyası olan arasında gerçekleşen bu yer değiştirmede asıl olanın yerine kopyası geçer ve böylece özünden koparılanın hükmü geçersiz kalır. Bu bakımdan Arapça *nesh* eyleminin anlamları ile uygunluk gösterdiği belirlenmiştir.

“İstinsah etmek” eyleminin anlamı ile hem *yul-* hem de Arapça *nesh* eylemleri arasındaki uygunluk ve gösterdikleri yer değiştirme hareketi Türk kültürünün temel yaşayış biçimlerinden olan *köçür-* eyleminden yararlanılarak da ifade edilmiştir. Geçişsiz iken geçişli hâle getirilerek istemi arttırılan *köçür-* eylemi “istinsah / kopya etmek” karşılığında Türkmen, Kazak, Tatar, Azerbaycan, Kırgız Türkçeleri gibi çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaya devam etmektedir. Bu da Türk dil ve kültüründeki tarihsel süreklilik ve kültürel bütünlüğün göstergelerindendir.

Eylemlerin yan anlamlar kazanarak anlamlarının genişlemesi yönettiği ögelere göre gerçekleşmiştir. Bu bakımdan eylemlerin anlam değişmesinde eylemin birlikte yer aldığı öge etkili olmuştur. Eylemlerin istemi ya da tamlayanı durumundaki *bitig* anlamın belirlenmesinde

rol oynamıştır. Eylemlerin (*yul-* ve *köçür-*) ortak istemi olan *bitig* sözcüğünün parça yerine bütün, kapsanan yerine kapsayan ilişkisiyle metonimik anlamda kullanıldığı görülmektedir. Kitabın kendisi değil içindeki bilgileri, cümleleri, sözcükleri, harfleri ve diğer yazı işaretlerini bir yüzeyden başka bir yüzeye taşımak kastedilerek parça yerine bütün aracılığıyla kavram dile getirilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'un Arapça ve Türkçeyi ne kadar iyi bildiği hem bu iki dil arasındaki eşdeğerlilikleri (Arapça *nesh* = Türkçe *yul-* ve *köçür-*) hem de dil içi eşdeğerlilikleri (*yul-* ve *köçür-*) kaydetmesinden anlaşılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud hem Türk lehçelerini toplayarak Türk topluluklarını birleştirmiş hem de Arap ile Türk dil ve kültürünü birbirine tanıtarak iki dünya (dil içi dünya görüşü), iki uygarlık arasında bir köprü kurmuştur.

Kısaltmalar

< Bu şekilden gelir.

> Bu şekle gider.

→ Anlama geçer

~ Değişken veya benzer şekil

DLT: Divânu Lugâti't- Türk

Kaynaklar

- Abik, A. D. (1993). *'Alî Şîr Nevâyî'nin risaleleri, Târîh-i enbiyâ ve hükemâ, Târîh-i mülûk-i 'acem, Münşe 'ât.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Alyılmaz, C. (2018). Eski Türk Yazıtları'ndan Adana'daki kitap anıtına. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 1428-1443.
- Alyılmaz, S., & Alyılmaz, C. (2010). Ağız bilimi çalışmalarının Türkçe öğretimi açısından önemi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 7-38.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III indeks.* Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya; Nuri Yüce (Haz.). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I-metin.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2003). *Kutadgu Bilig II- çeviri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atebetü'l-Hakayık.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus.* İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1998-1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-IV.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Avcı, N. (2000). İslam dünyasında kütüphaneciliğin doğuşu ve ilk örnekleri (Beytü'l-Hikme'den Daru'l-Hikme'ye). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 5-14.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı .* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, H. (1997). Türkçede ilk seslemdeki yuvarlak ünlülerin nitelikleri üzerine. Árpád Berta with editorial assistance of Edina Horváth (Ed.) *.Historical and Linguistic Interaction*

between Inner-Asia and Europe, proceedings of the 39th permanent International Altaistic conference, June 16-21, 1996, içinde (s. 19-30). Szeged, Hungary:

- Aydın, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları*. Konya : Kömen Yayınları.
- Azılı, K. (2018). Eski Türkçede bitig adları. *Köktürk yazısının okunuşunun 125. yılında Orhun'dan Anadolu'ya uluslararası Türkoloji sempozyumu içinde (s. 270-299)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Azılı, K. (2019). Eski Türklerde mektup / mektuplaşma kavram alanına ait “bitig”ler üzerine bazı düşünceler. *Türkbilig*, 37, 11-20.
- Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Berta, A. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin...Türk ve Uygur Runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını (Emine Yılmaz, Çev.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgen, İ. (1989). *Dîvânu Luğati't-türk'te söz yapımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bodrogligeti, A. (1965). Early Turkish terms connected with book and writing. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18 (1/2), 93-117.
- Bozkurt, F. (2012). *Dîvânü Lugat-it-Türk*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bozkurt, N., & Kaya, N. (2001). İstinsâh. *İslâm Ansiklopedisi içinde (C. 23, s. 369-371)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer wortschatz*. Budapeşt, Leibzig: Otto Harrassowitz.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische grammatik der İslamischen litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- Clauson, S. G. (1960). *Sanglax. A Persian guide to the Turkish language by Muhammad Mahdî Xân*. London: Facsimile Text.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Dankoff, R., & Kelly, J. (1985). *Mahmut el-Kāşzarî: compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luğât at-Türk), Part III. (Edited and Translated with Introduction and Indices by R. Dankoff in collaboration with J. Kelly)*, Harvard: Harvard University Press.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede fiiller*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Demiriş, B. (2002). *Eskiçağ'da yazı araç ve gereçleri*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen*, Band III. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band IV. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doğan, İ., & Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi söz varlığı*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- Eckmann, J., Tezcan, S., & Ata, A. (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Efendi, M. Â. (2013). *Kâmûsu'l-Muhît tercümesi (1-6)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Erbay, F. (2003). *Muhammed Bin Ahmedü'z-Zâhid'e ait Çağatayca bir fıkıh kitabı (inceleme-metin-sözlük)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erol, H. A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erünsal, İ. E. (2020). *Orta Çağ İslâm dünyasında kitap ve kütüphane*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Esin, E. (1984). "Bitig" ilk devir Türk kitap sanatı. *Kemal Çığ'a Armağan* içinde (s. 111-126). İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
- Gabain, A. v. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. v. (1959). Eski Türkçenin yazı dili. (S. S. Paylı, Çev.). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 7, 311-329.
- Gabain, A. v. (1964). Alttürkische scribekultur und druckerei. *Philologiae Turcicae Fundamenta II*, 171-191.
- Gabain, A. v. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Mehmet Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ganiyev, F., Ahmet'yanov, R., & Açıkgoz, H. (1997). *Tatarca-Türkçe sözlük*. Kazan-Moskova: İnsan Yayınevi.
- Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman lehçesi sözlüğü (Codex Cumanicu'un Türkçe Sözlük Dizini)* (Prof. Dr. Kemal Aytaç, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2019). Bedel'i niçin biçeriz? Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine *üzmek, kesmek ve biçmek* fiilleri üzerine artzamanlı semantik bir inceleme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 8(1), 28-37.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası* (Ece Korkut-İsmet Birkan, Çev.). Ankara: Simurg Yayınları.
- Hazai, G. (1975). Fragmente eines Uigurischen Blockdruck-Faltbuches. *Altorientalische Forschungen*, 3, 91-108.
- İsfahânî, R. e. (2015). *Müfredât Kur'an kavramları sözlüğü*. (Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Kaçalın, M. S., & Ölmez, M. (2019). *Mahmûd el-Kâşgarî, Dîvânu Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kaya, Ö. (1989). *Ali Şir Nevâyî Fevâidü'l-Kiber (inceleme-metin-dizin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Kenesbayoğlu, İ. K., & vd. (1984). *Kazak Türkçesi sözlüğü*. (Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, Çev.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca - Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lewis, C. T., & Short, C. (1891). *Latin dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Mahmud, K. (2008). *Kitâbu Dîvânü Lügâti't-Türk, tıpkıbasım*, Şaban Kurt, (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Maimaitiali, N. (2013). *Kutadgu Bilig'in sözvarlığı açısından açıklanmalı sözlüğü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Makdisi, G. (2018). *Ortaçağ'da yüksek öğretim İslâm dünyası ve Hıristiyan Batı*. (Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, Çev. ve inc.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Makdisi, G. (2009). *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da beşerî bilimler*. (Hasan Tuncay Başoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*. Moskova: Akademii Nauk SSSR.
- Meninski, F. â. (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae = Lexicon Turcico - Arabico - Persicum I-VI*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Moriyasu, T. (2019). *Corpus of the Old Uighur letters from the Eastern Silk Road*, Berliner Turfantexte XLVI. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- Nadalyaev, B. M., vd. (1969). *Drevnetyurkski slovar*. Leningrad: Akademii Nauk SSSR.
- Orucov, A., Abdullayev, B., & Rehimzade, N. (2006). *Azerbaycan dilinin izahlı lügatı I-IV*. Bakü: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası.
- Ölmez, M. (1997). Eski Türk yazıtlarında yabancı öğeler (2). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 175-186.
- Ölmez, M. (2015). *Orhon-Uygur kağanlığı dönemi Moğolistan'daki eski Türk yazıtları metin-çeviri-sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Ölmez, M. (2021). En Eski Türkçedeki biti-, bitig ve bitigüçi sözleri kakkında. T. Karaayak.-U. Uzunkaya (Yay. Haz.), *Esengü Bitig Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı* içinde (s. 619-629). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Özertural, Z. (2008). *Der Uigurische Manichaismus Manichaica I und III von Albert von Le Coq*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Özönder, S. B. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (ed.), *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C. 3, s. 481-501). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiglerin dil ve üslup incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Peasonen, H. (1950). *Çuvaş sözlüğü*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichende grammatik der Altaischen sprachen Teil 1: Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Rachmati, R. (1936). *Türkische Turfan-Texte VII*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Radloff, V. (1899). *Opit slovarya Tyurkskih nareçiy Tom 2 Çast 2*. St. Peterburg: İmperatorskiy Akademii Nauk.
- Rasanen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Róna-Tas, A., & Berta, Á. (2011). *West Old Turkic: Turkic loanwords in Hungarian I*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Róna-Tas A. (1965). Some notes on the terminology of Mongolian writing. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18(1/2), 119-147.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türkî. (Paşa Yavuzarslan, Haz.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches wörterbuch der Türkischen sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V., & Mudrak, O. A. (2003). *Etymological dictionary of the Altaic languages*. Leiden-Boston: E. J. Brill.
- Starr, S. F. (2021). *Kayıp aydınlanma (Arap fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın altın çağı) (Y. S. İnanç, Çev.)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Şirin, H. (2004). Türkçede yaz- "yazı yazmak" fiili üzerine. *Türk Dili*, 634, 563-571.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1990, Haziran). Bilin bakalım yazı yazmak nereden geliyor?, *Tarih ve Toplum*, 78, 10-13.
- Tekin, Ş. (1991, Nisan). Tekinler yanıtlaşıyorlar, *Tarih ve Toplum*, 88, 9-12.
- Tekin, Ş. (1991, Ekim). Engüri karyesinde ulemadan Talât Efendiye son cevabımızdır, *Tarih ve Toplum*, 15-16.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının köşesi*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, Ş. (2015). *Eski Türklerde yazı, kâğıt, kitap ve kâğıt damgaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Maytrısimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1991, Ocak), Yazı yazmak günah işlemek değildir, *Tarih ve Toplum*, 85, 22-24.
- Tekin, T. (1991, Haziran). Yazı yazmak ve yanılmak üzerine, *Tarih ve Toplum*, 90, 9-14.
- Tekin, T. (1992, Ocak). Senedi batıl olur batıl olan davanın, *Tarih ve Toplum*, 97, 9-11.
- Tekin, T. (1994). *Türköloji eleştirileri*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Tekin, T. (2013a). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013b). On the history of the labial vowel shifts in Tatar and Bashkir. E.Yılmaz, & N. Demir (Yay. Haz.). *Makaleler 3* içinde (s. 281-290). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). Türk dillerinde önseste y- türemesi. E.Yılmaz, & N. Demir (Haz.). *Makaleler 1* içinde (s. 257-272). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., & Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig dizini üzerine. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XLV/2(178), 23-78.
- Tezcan, S. (1994). En eski Türk dili ve yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe* içinde (s. 271-324). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2018). Xuanzang biyografisindeki Çince sözlerin sınıflandırılması. *Dil Araştırmaları*, 23. 123-157.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuğuşeva, L. Y. (1991). *Uygurskaya Versiya Biografii Syuan'-tzana* . Moskva: Akademiya Nauk SSSR Instituta Vostokovedeniya.
- Tuzcu, K. (2017). İslam dünyasında kitap kavramı ve yazma metodolojisinin oluşması, *NÜSHA*, 44, 1-16.
- Uçar, E. (2017). Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegzinç, Yüce Sarasvatî (XV. Bölök, II. Kısım). *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 100-151.
- Uçar, E. (2021). Ongi Yazıtındaki (batı yüzü, 3. satır) YwLwq (=yuluq) üzerine. *Türkbilig*, 41, 11-26.
- Uçar, E., & Yener, M. L. (2012). Eski Türkçede ilk hecedeki yuvarlak ünlüler meselesi ve Dîvânu Lugât-it Türk. *Journal of World of Turks Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(4), 203-212.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü* . Konya: Eğitim Kitabevi.
- Wilken, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften.
- Yıldız, N. (2021). *Eskiçağda yazı malzemeleri ve kitabın oluşumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız sözlüğü (A. Taymas Çev.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

The word "istinsah" is of Arabic origin and the word "copy" is of Latin origin. Copying as a writing term is a method of duplicating documents and texts in general. The verb phrases bitig yul- and bitig köçür- are used in Dîvânu Lugâtî't-Türk for istinsah / copying as a linguistic signifier of the method of duplicating written texts and as a writing term.

In DLT, literary terms, writing, writing materials, correspondence traditions, and a wide vocabulary of book writing have been discussed by some researchers. However, in some of the studies, the terms of writing were examined in the context of book art, in some of the vocabulary that provides information about education, training and scientific life, in some of the studies, certain periods of the historical Turkish language were examined or these terms were partially included as part of the study. In these studies, there are both methodological differences and there is not a general vocabulary for writing, books and writing materials. In addition, in most of the studies in which istinsah / copying in return for verbs (yul- and köçür-) are the subject of this study, they are either not included at all or their meanings have been recorded by the researchers by citing the DLT as a source.

Examining the verb phrases *bitig yul-* and *bitig köçür-* in DLT, which are related to conceptual fields such as the art of writing, printing techniques, reproduction methods, literary products, writing materials, and library, will not only contribute to the vocabulary of these related fields, but also determining semantic extensions and transfers will enable the cognitive structures and semantic maps of Turkish language, thought and culture to be determined. For this purpose, in this study, verb phrases *bitig yul-* and *bitig köçür-* in the DLT were examined, which will allow the evaluation of Turkish writing and literary culture in the 11th century.

In the review, firstly, the verb phrases *bitig yul-* and *bitig köçür-* verbs are witnessed in their original forms in DLT, and then it is shown how they are read and transmitted by the DLT editors and translators. The Arabic *nesh* verb given by Kâşgarlı Mahmud in response to the verbs *köçür-* and *yul-* and the Arabic *istinsah* in terms of being from the same word family, the Latin-origin copying words in terms of meaning relevance were briefly mentioned, and it was tried to determine how the concept was seen and perceived by different languages and the basic meanings in the origin of the words.

The structure and meanings of the word *bitig*, which is the valency of verbs (*yul-* and *köçür-*), in the historical periods of the Turkish language were examined with a diachronic method, and the terms and meanings related to this field were evaluated through the verbs *biti-* and *yaz-*, which are the central concepts of Turkish writing and literary culture, and the word *bitig*. The word *bitig*, which plays a role in determining the meaning of the verbs examined in this study, has been replaced by the Arabic word "*kitâb*" in DLT. By using the word in a metonymic meaning, it has been determined that the concept is expressed through the whole instead of the parts, not the book itself, but the meaning of the sentences, words, letters and other writing signs being moved from one surface to another.

Finally, the verbs *yul-* and *köçür-* were examined in terms of phonetics, morphology and semantics with the diachronic method and their polysemy was determined; It has been tried to describe the semantic ways in which the transfers from the basic meanings of the words to the meaning of copying was carried out. It has been determined that the rounded vowel in the first syllable of the verbs recorded as *yul-* and *yol-* in terms of phonetics should be in the form of *yul-* by analyzing in the light of historical witnesses.

In terms of etymology, the verb *yul-*, which is based on the verb **yu-* "to scrape", has a similar meaning with the meanings of "scraping, carving, reaping, drawing, notching, painting", which is the basis of words used for writing in both Turkish dialects and other languages. The fact that it has a meaning indicates the etymological and semantic unity of the verbs. The act of tearing off in small pieces described by these verbs has been operated with the analogy established between the act of tearing off sentences, words, letters, punctuation marks from their originals and scraping them on another surface for the act of copying. This also indicates a movement of displacement and exchange. A semantic concordance has been determined between the meaning of the verb, which shows the exchange between the original and the copy, and the verb "*nesh*", which is given as its Arabic equivalent. The displacement movement in the writing process is also expressed by making use of the verb *köçür-*, which is one of the basic lifestyles of Turkish culture. It continues to be used in contemporary Turkish dialects such as Turkmen, Kazakh, Tatar, Azerbaijani, and Kyrgyz Turkish, in the meaning of *istinsah* / copying the verb, which is transformed into a transitive verb from an intransitive verb and increased its valency.

How well Kâşgarlı Mahmud knew Arabic and Turkish can be understood from the fact that he recorded both the equivalences between these two languages (Arabic *nesh* = Turkish *yul-* and *köçür-*) and intralingual equivalences (*yul-* and *köçür-*). Thus, Kâşgarlı Mahmud not only united Turkish communities by collecting Turkish dialects, but also established a bridge between two worlds (intralingual worldview), two civilizations by introducing Arab and Turkish language and culture to each other.